MILLIY HARAKATLI O'YINLARNING BOSHLANG'ICH TA'LIMDA QO'LLANILISHI: ETNOPEDAGOGIK JIHATLAR

Ruzikulov Obidjon Muxidinovich
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada o'zbek milliy harakatli o'yinlarining boshlang'ich sinf jismoniy tarbiyasida qo'llanilishi etnopedagogik nuqtadan tahlil qilinadi. Tahlil ikki o'lchovda olib boriladi: o'yinning harakat mazmuni va uning madaniy-tarbiyaviy mazmuni. Milliy o'yinlarning didaktik imkoniyatlari xorijiy tadqiqotlardagi harakat kompetentligi va motivatsiya nazariyalari bilan qiyoslanadi, o'yinning tanishligi motivatsion resurs sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga milliy o'yinning pedagogik qiymati uning kelib chiqishi bilan emas, harakat tarkibi va tashkiliy shakli bilan belgilanishi asoslanadi. Maqola so'ngida o'yinlarni metodik moslashtirish shartlari va empirik tekshiruv uchun gipotezalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: milliy harakatli o'yinlar, etnopedagogika, boshlang'ich sinf, harakat faolligi, madaniy identiklik, motivatsiya, o'yinni moslashtirish, xalq o'yinlari.

ПРИМЕНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В статье с этнопедагогических позиций анализируется применение узбекских национальных подвижных игр в физическом воспитании начальных классов. Анализ ведётся в двух измерениях: двигательное содержание игры и её культурно-воспитательное содержание. Дидактические возможности национальных игр сопоставлены с зарубежными теориями двигательной компетентности и мотивации, а знакомость игры трактуется как мотивационный ресурс. Вместе с тем обосновывается, что педагогическая ценность национальной игры определяется не её происхождением, а двигательным составом и организационной формой. В заключение предлагаются условия методической адаптации игр и гипотезы для эмпирической проверки.

Ключевые слова: национальные подвижные игры, этнопедагогика, начальные классы, двигательная активность, культурная идентичность, мотивация, адаптация игры, народные игры.

THE USE OF NATIONAL ACTIVE GAMES IN PRIMARY EDUCATION: ETHNOPEDAGOGICAL ASPECTS

Abstract. The article analyses the use of Uzbek national active games in primary school physical education from an ethnopedagogical standpoint. Two dimensions are examined: the movement content of the game and its cultural and educational content. The didactic potential of national games is compared with foreign theories of motor competence and motivation, and the familiarity of a game is interpreted as a motivational resource. At the same time the article argues that the pedagogical value of a national game is determined not by its origin but by its movement composition and organisational form. It concludes with conditions for the methodological adaptation of such games and with hypotheses for empirical testing.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Keywords: national active games, ethnopedagogy, primary school, physical activity, cultural identity, motivation, game adaptation, folk games.

Kirish

Milliy harakatli o‘yinlar boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiyasida ikki yoqlama qiziqish uyg‘otadi: bir tomondan ular harakat faolligi vositasi, ikkinchi tomondan madaniy merosni uzatish shaklidir. Ta’lim to‘g‘risidagi qonunchilikda ta’limning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanishi belgilangan (O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni, 2020), jismoniy tarbiya va sport sohasining huquqiy asoslari esa yangilangan (O‘zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida"gi Qonuni, 2026). Amaliyotda esa milliy o‘yinlarga murojaat ko‘pincha deklarativ qoladi: o‘yin nomi aytiladi, lekin uning harakat tarkibi va tashkiliy shakli tahlil qilinmaydi.

Maqolaning maqsadi – milliy harakatli o‘yinlarning qo‘llanilishini ikki o‘lchov kesimida tahlil qilish va bog‘lovchi mexanizm sifatida o‘yinni metodik moslashtirishni asoslashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Nazariy asos sifatida o‘yinni bola rivojlanishidagi yetakchi faoliyat deb talqin qiluvchi an’ana olinadi: o‘yinda bola qoidani ixtiyoriy qabul qiladi va shu orqali o‘z xulqini boshqarishni o‘rganadi (Выготский, 1966; Эльконин, 1978). Jismoniy faol o‘yin alohida rivojlanish hodisasi sifatida ham tahlil qilingan (Pellegrini va Smith, 1998). Madaniy muhitning rivojlanishdagi o‘rni ijtimoiy-madaniy yondashuvda (Vygotsky, 1978) va ekologik modelda (Bronfenbrenner, 1979) asoslangan.

Harakat tomonidan milliy o‘yinlarni baholash uchun asosiy harakat ko‘nikmalari nazariyasi (Gallahue va boshq., 2012), ko‘nikma va faollik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik modeli (Stodden va boshq., 2008) va ko‘nikmaning prognostik qiymati haqidagi ma’lumotlar (Barnett va boshq., 2009) qo‘llaniladi. Motivatsion tomondan kompetentlik motivatsiyasi (Harter, 1978) va o‘z taqdirini belgilash nazariyasi (Ryan va Deci, 2000) tayanch bo‘ladi. Rus tilidagi metodik an’anada xalq o‘yinlari harakatli o‘yinlar tizimining bir qismi sifatida ko‘rib chiqilgan (Жуков, 2004; Степаненкова, 2006). Mahalliy adabiyotda harakatli o‘yinlarning samaradorligi (Arzieva, 2025; Mirjamolov, 2026), qo‘llanish tajribasi (Musurmonov va boshq., 2024) va jamoaviy o‘yinlarni tashkil etish mezonlari (Karimova, 2026) muhokama qilinmoqda.

Maqola nazariy-tahliliy: empirik ma’lumot to‘planmagan. Qiyosiy-tahliliy usulda milliy o‘yinlarning didaktik belgilari xorijiy nazariyalar bilan solishtirildi; tahlil birligi – o‘yinning harakat mazmuni va madaniy-tarbiyaviy mazmuni.

Tahlil va natijalar

O‘yinning harakat mazmuni

Milliy o‘yinlar harakat tarkibi bo‘yicha xilma-xil va bu xilma-xillik metodik tanlov uchun asos bo‘ladi. Bir guruh o‘yinlar lokomotor harakatlarga – yugurish, keskin to‘xtash, yo‘nalish o‘zgartirish va quvib yetishga tayanadi; ularning didaktik qiymati tezkorlik va koordinatsiyani rivojlantirishda hamda yuqori harakat zichligini ta’minlashda. Ikkinchi guruh manipulyativ harakatlarni – nishonga uloqtirish, obyektni ushlash va uzatishni o‘z ichiga oladi; bu guruh qo‘l va ko‘z muvofiqligini mashq qiladi. Uchinchi guruh kuch va kurash elementli o‘yinlar bo‘lib, ular statik kuch va muvozanatni talab qiladi; boshlang‘ich yoshda bu guruh ehtiyotkorlik va xavfsizlik shartlarini talab qiladi. To‘rtinchi guruh – sokin, diqqat va reaksiyaga asoslangan o‘yinlar; ular darsning yakuniy qismi yoki sinf ichidagi harakat tanaffusi uchun mos.

Bu tasnifdan muhim xulosa kelib chiqadi: o‘yinning milliy kelib chiqishi uning pedagogik qiymatini avtomatik ta’minlamaydi. Pedagogik qiymat harakat tarkibi va tashkiliy shakli bilan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

belgilanadi: agar o'yinda bolaning navbat kutish vaqti uzun bo'lsa, u milliy bo'lishiga qaramay faollikni oshirmaydi. Shu sababli milliy o'yin ham xuddi boshqa o'yinlar kabi harakat mazmuni, tashkiliy shakli va intensivligi bo'yicha kodlanishi lozim.

O'yinning madaniy-tarbiyaviy mazmuni

Ikkinchi o'lchovda milliy o'yinning o'ziga xos ustunligi ko'rinadi. Birinchi ustunlik – tanishlik: o'yin nomi, qo'shig'i va sanoq matni bolaga oilada yoki mahallada tanish bo'lishi mumkin, bu esa qoidani tushuntirish vaqtini qisqartiradi va darsning harakat zichligini bevosita oshiradi. Ikkinchi ustunlik – avtonomiya tajribasi: an'anaviy o'yinlarda jamoa tuzish, navbat belgilash va nizolarni hal qilish bolalarning o'zi tomonidan amalga oshiriladi, bu esa avtonomiya va bog'liqlik ehtiyojlarini qondiradi (Ryan va Deci, 2000). Uchinchi ustunlik – oila va mahalla bilan uzluksizlik: uyda ham o'ynaladigan o'yin maktab vaqtidan tashqarida ham faollik manbai bo'lib qoladi, bu esa ekologik modelning bir necha darajasini bir yo'nalishga keltiradi (Bronfenbrenner, 1979; Sallis va boshq., 2008).

To'rtinchi jihat – identiklik va qadriyatlar. O'yin matni, sanog'i va atamalari ona tilidagi madaniy mazmunni uzatadi; bu jarayon rivojlanishning madaniy vositalar orqali kechishi haqidagi qarashga mos keladi (Vygotsky, 1978). Shu bilan birga bu funksiya harakat funksiyasidan ustun qo'yilmasligi kerak: o'yin madaniy tadbirga aylanib, bolaning harakatda bo'lgan vaqti qisqarsa, jismoniy tarbiya vazifasi bajarilmagan bo'ladi.

Bog'lovchi mexanizm: o'yinni metodik moslashtirish

Ikki o'lchovni birlashtiradigan mexanizm – o'yinni metodik moslashtirish, ya'ni an'anaviy shaklni saqlagan holda uning tashkiliy tomonini pedagogik maqsadga muvofiqlashtirish. Moslashtirishning to'rtta sharti ajratildi. Birinchisi – navbatni qisqartirish: bir to'p yoki bitta quvlovchi o'rniga sinfni bir necha kichik guruhga bo'lib, bir vaqtda o'ynash. Ikkinchisi – chetlatish qoidasini almashtirish: an'anaviy o'yinlarda chetlatish ko'p uchraydi, uni vaqtinchalik vazifa yoki rol o'zgarishi bilan almashtirish bolani harakatdan uzoq ajratmaydi. Uchinchisi – xavfsizlikni ta'minlash: kuch va kurash elementlari yosh va jismoniy tayyorgarlikka moslashtirilishi, maydon va jihoz talablari hisobga olinishi kerak (Karimova, 2026). To'rtinchisi – qiyinlikni darajalashtirish: masofa, maydon o'lchami va qoidalar murakkabligini o'zgartirish orqali barcha bolaga muvaffaqiyat imkoniyati berilishi, bu kompetentlik hissini kuchaytiradi (Harter, 1978).

Muhokama

Milliy o'yinlarga murojaatni faqat madaniy vazifa sifatida talqin qilish to'ldirilishi kerak: ularning asosiy pedagogik hissasi tanishlik hisobiga tushuntirish vaqtini qisqartirish va oila bilan uzluksizlikni ta'minlashdir, ya'ni ular faollikka tashkiliy va motivatsion yo'l orqali ta'sir qiladi. Shu sababli milliy o'yinni dasturga kiritish qarori uning harakat tarkibi tahliliga tayanishi lozim, aks holda tanlov an'anaga havola bilan oqlanadi, natija esa o'lchanmaydi.

Tahlilning chegaralari mavjud: milliy o'yinlarning harakat yuklamasi va intensivligi bo'yicha miqdoriy ma'lumot deyarli yo'q; qiyoslash uchun olingan xorijiy nazariyalar boshqa madaniy kontekstda shakllangan. Keyingi tadqiqotlar uchun gipotezalar shakllantirildi: tanish milliy o'yinlar ustun bo'lgan darslarda tushuntirishga ketadigan vaqt qisqaradi va harakat zichligi ortadi; moslashtirilgan, chetlatish qoidasidan voz kechilgan milliy o'yinlarda kam faol o'quvchilarning harakat vaqti sezilarli ortadi; uyda ham o'ynaladigan o'yinlar ulushi yuqori sinflarda maktabdan tashqari faollik yuqori bo'ladi. Tekshirishda kuzatuv varaqasi, faollik o'lchovi va ota-onalar so'rovi birga qo'llanishi lozim.

Xulosa

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Maqolada milliy harakatli o‘yinlarning boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilishi ikki o‘lchov kesimida tahlil qilindi. Harakat o‘lchovida o‘yinning qiymati uning kelib chiqishi bilan emas, harakat tarkibi va tashkiliy shakli bilan belgilanishi; madaniy o‘lchovda esa tanishlik, avtonomiya tajribasi, oila bilan uzluksizlik va identiklik ustunlik berishi ko‘rsatildi. Ikki o‘lchovni o‘yinni metodik moslashtirish mexanizmi birlashtiradi. Taklif etilgan shartlar va gipotezalar keyingi empirik tadqiqotlar uchun tayanch bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arzieva, G. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlantirishda harakatli o‘yinlar va quvnoq startlarning samaradorligi. Yosh olimlar, 3(58), 107–108. https://doi.org/10.5281/zenodo.18066021
2. Barnett, L. M., van Beurden, E., Morgan, P. J., Brooks, L. O., & Beard, J. R. (2009). Childhood motor skill proficiency as a predictor of adolescent physical activity. Journal of Adolescent Health, 44(3), 252–259. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2008.07.004
3. Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Harvard University Press.
4. Gallahue, D. L., Ozmun, J. C., & Goodway, J. D. (2012). Understanding motor development: Infants, children, adolescents, adults (7th ed.). McGraw-Hill.
5. Harter, S. (1978). Effectance motivation reconsidered: Toward a developmental model. Human Development, 21(1), 34–64. https://doi.org/10.1159/000271574
6. Karimova, S. M. (2026). Boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida jamoaviy harakatli o‘yinlarni tashkil etish mezonlari. Zamin ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(9). https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/view/13828
7. Mirjamolov, S. (2026). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida harakatli o‘yinlar orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirish samaradorligi. Maktabgacha va maktab ta’limi, 4(2), 15–19. https://doi.org/10.5281/zenodo.18821100
8. Musurmonov, H. T., Nizomov, B. R., & Eshmurodov, A. H. (2024). Boshlang‘ich sinflarda harakatli o‘yinlardan foydalanish tajribasini o‘rganish. Golden Brain, 2(11), 151–155. https://doi.org/10.5281/zenodo.11180652
9. O‘zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida"gi Qonuni. (2026, 24-mart). O‘RQ-1123-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/acts/-8093787
10. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. (2020, 23-sentabr). O‘RQ-637-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/5013007
11. Pellegrini, A. D., & Smith, P. K. (1998). Physical activity play: The nature and function of a neglected aspect of play. Child Development, 69(3), 577–598. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06226.x
12. Rustamov, A. A. (2026a). Elektron ta’lim platformalarida sun’iy intellektni integratsiyalash usullari. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 7(2), 321–326. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.d3c4b35e
13. Rustamov, A. A. (2026b). Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 9(1), 448–453. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.35b7c947

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

14. Rustamov, A. A., & Jumayev, D. J. (2026). Oliy ta'limda adaptiv ta'lim tizimini sun'iy intellekt asosida ishlab chiqish. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 8(1), 106–111. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.3aabfaa4
15. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
16. Sallis, J. F., Owen, N., & Fisher, E. B. (2008). Ecological models of health behavior. In K. Glanz, B. K. Rimer, & K. Viswanath (Eds.), Health behavior and health education: Theory, research, and practice (4th ed., pp. 465–485). Jossey-Bass.
17. Stodden, D. F., Goodway, J. D., Langendorfer, S. J., Roberton, M. A., Rudisill, M. E., Garcia, C., & Garcia, L. E. (2008). A developmental perspective on the role of motor skill competence in physical activity: An emergent relationship. Quest, 60(2), 290–306. https://doi.org/10.1080/00336297.2008.10483582
18. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
19. Выготский, Л. С. (1966). Игра и её роль в психическом развитии ребёнка. Вопросы психологии, (6), 62–76.
20. Жуков, М. Н. (2004). Подвижные игры: учебник для студентов педагогических вузов. Академия.
21. Степаненкова, Э. Я. (2006). Теория и методика физического воспитания и развития ребёнка. Академия.
22. Эльконин, Д. Б. (1978). Психология игры. Педагогика.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.